

Akateemista filosofiaa autonomian ajan Suomessa

Juha Manninen, Juhani Ihanus, Marja Jalava & Ilkka Niiniluoto, *A History of Philosophy and Psychology in Finland, 1809–1917*. Osa 19 sarjassa *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 2021. 424 s.

Vaatii kekseliäisyyttä, jos mieli jäsentää autonomian ajan suomalaisen filosofian muutoin kuin jakamalla sen kolmeen ajanjaksoon: Hegeliä edeltävään, hegeliläiseen (snellmanilaiseen) ja Hegelin (Snellmanin) jälkeiseen. Käsillä oleva teos (jatkossa *HPP*) seuraa tätä jaottelua ja osoittaa muun ohella sen omalaatuisen aseman, joka hegeliläisyydellä oli suomalaisessa filosofiassa.

Kolmijakohan saattaisi merkitä, että hegeliläisyys oli kiintopiste, niin että koko aikakauden ajattelua määritteli suhde Hegeliin; muistamme, että Hegelin dialektiikan kyllästämä Snellman on Suomen kansallisfilosofi. Tämä olisi kuitenkin harhakäsitys. Kuten *HPP* hyvin osoittaa, kolmijako perustuu itse asiassa pelkkään kromologiaan: ensin oli jotain, nimittäin enemmän tai vähemmän Kantin värittämää idealismia, sitten oli Hegel ja Snellman, ja sitten tuli jotain ihan muuta, kun Snellmanin jälkeen hegeliläisyys yksinkertaisesti katosi akateemisesta filosofiasta jälkiä jättämättä. Tai jos jälkiä haluaa löytää, ne on etsittävä syvältä ja muuntuneessa muodossa, kuten Eino Kaila teki väittäessään, että Hegelin ja Snellmanin ajatteluun sisältyy ”kenttäajattelun” alkeismuotoja (*HPP*, 328–329). Kailan selvitystä seuraten kenttäajattelu pyrkii kaikkialla ”näkemään – ei yksipuolisia tai kaksipuolisia vaan – kaikinpuolisia riippuvaisuuksia, läpikäyviä vaikutusyhteyksiä tiettyjen kokonaisuuksien eli totaliteettien piirissä”¹. Hegeliläisyydessä ja muussa romanttisessa luonnonfilosofiassa tämä ajatus esiintyi muodossa, joka ”enemmän muistutti ekstaatikon sammallusta kuin tieteen artikuloitua puhetta”², mutta kvanttiteoriassa, kehitysfyysiologiassa ja hahmopsykologiassa se pukeutuu selvään ja tarkkaan muotoon ja tulee epäilemättä tekemään näin myös muilla tieteellisen tutkimuksen aloilla. Tällainen tulkitseminen ei kuitenkaan enää olisi aate- ja oppihistoriaa vakiintuneessa merkityksessä vaan jonkinlaista rationaalista rekonstruktiota. Siinä Snellmanin tai Hegelin ajattelusta yritetään paikantaa se, mikä niissä on tajuttavaa ja järjestellistä, kun niiden keskeiset käsitteet ja prinssiipit (kuten Hegelin iskulause *Das Wahre ist das Ganze*) tulkitaan ja arvioidaan määrätystä myöhemmän ajan

perspektiivistä tai käännetään sellaiselle kielelle, jota ”me” helpommin ymmärrämme.³

Hegeliläisen filosofian omalaatuista asemaa autonomian ajan filosofiassa voi hahmottaa tarkastelemalla erästä näennäisesti kehityksen suuntaa määräävää tapahtumaa, nimittäin filosofian professorin virantäyttöä Helsingissä Snellmanin kauden jälkeen, 1860-luvun lopussa. Virasta kilpailivat Snellmanin suosikkioppilas Thiodolf Rein ja feuerbachilainen materialisti Wilhelm Bolin. Kisasta kehittyi samanlainen monimutkainen prosessi kuin paljon myöhemmin Eino Kailan ja J. E. Salomaan välille. Virantäytön ratkettua sen hävinnyt Bolin kutsui kilpahakijaansa ”mitä tyhjänpäiväisimmäksi hegeliläiseksi märehitjäksi” (*HPP*, 176).⁴ Joku saattaisi kysyä – vaikka en kirjasta aivan tätä kysymystä löytänytään – kuinka akateeminen filosofia olisi maassamme kehittynyt, jos professoriksi olisi valittu hegeliläisen märehitjän sijasta filosofisesti radikaali Bolin⁵.

Omasta puolestani vastaan kysymykseen: niin kuin se tosiasiasakin kehittyi. Perustelut on helppo löytää *HPP*:stä. Ensinnäkin pian professorin virassa aloitettuaan, 1870-luvulla, Rein alkoi tuntea epäilyksiä Hegelin systeemiä kohtaan:

”Vähitellen alkoi minussa kuitenkin herätä epäilyksiä tämän kylläkin suurenmoisen ja nerokkaan, mutta liian abstraktiselle pohjalle perustetun ajatusrakenteen kestävydestä. Tuntui näet kovin mahdottomalta, että olemassaolo kaikessa moninaisuudessaan voitaisiin täydellisesti käsittää ja selittää vain dialektisesti kehittämällä käsitteitä toinen toisestaan, alkaen kaikkein abstraktisimmista.”⁶

Reinistä tuli aikaa myöten Hermann Lotzen idealismin kannattaja (*HPP*, 225). Tätä voi epäilemättä pitää edistysaskeleena, ”lotzelaisuuden” nimissä kun saattoi tehdä kaikenlaisia järkeviä asioita⁷.

Toiseksi voi huomauttaa, että usein edistys hyötyy vastareaktion mahdollisuudesta. Ei ole mitenkään selvää, että Bolinin feuerbachilainen materialismi olisi ollut hedelmällisempi maaperä seuraavalle sukupolvelle; ja ilmapiirin

hedelmällisyyshän riippuu joka tapauksessa paitsi opista myös siitä, ketkä sitä ovat kannattamassa. Kolmanneksi suomalaisessa akateemisessa filosofiassa tapahtui joka tapauksessa jo 1880-luvulla käänne, kun filosofinen ja empiirinen tutkimus ”kietoutuivat toisiinsa”, kuten *HPP*:ssä asia ilmaistaan. Sitä paitsi yhteydet ulkomaille olivat olemassa riippumatta siitä, miten kotimaassa elettiin ja ajateltiin, eikä Suomesta loppujen lopuksi ollut tuohonkaan aikaan kovin pitkä matka Manner-Eurooppaan tai edes Englantiin. Sellaiset 1880-luvun radikaalit kuin nuorena kuollut Hjalmar Neiglick ja Edvard Westermarck tekivät väitöskirjansa pääasiassa ulkomailta (samoin toimi myös Arvi Grotenfelt, vaikka ei ollutkaan mikään radikaali). Neiglick, joka väitöskirjaansa varten teki psykofyysisiä kokeita Wilhelm Wundtin laboratoriossa Leipzigissa, oli jo opiskeluaikanaan oleskellut Keski-Euroopassa ja omaksunut siellä ”ranskalaisen naturalismin ja positivismin” (*HPP*, 235). Westermarckista, joka nousi maailmanmaineeseen avioliiton alkuperää käsitelleellä väitöstutkimuksellaan, on puolestaan sanottu, että hänestä ”tuli opiskeluaikanaan kokemuseräiseen tutkimustietoon luottanut naturalisti, joka vierasti metafysiikkaa, taikauskkoa ja yliluonnollista”⁸. Neiglickin aatteellinen kattausta näyttää olleen samansuuntainen.

En osaa arvioida, oliko Reinillä mahdollisesti jokin rooli näissä akateemisissa pyrinnoissa, mutta ilmeisesti hän ei ainakaan seissyt kehityksen tiellä. Reinistä on vielä erikseen muistettava, että hänen tärkein filosofinen aikaansaannoksensa, nimittäin Filosofinen yhdistys, luotiin nimenomaan dialogia, siis vapaata filosofista mielipiteenvaihtoa varten⁹. Reiniä professorina seurannut Grotenfelt on kuvaillut elävästi edeltäjänsä toimintaa yhdistyksessä ja mainitsee erikseen nimenomaan Reinin ja Neiglickin väliset väittelyt. Niissä Rein kohteli Neiglickin edustamia ”uusia aatevirtauksia sillä ymmärtämyksellä, jota hän aina on osoittanut muiden vakaumuksille, mutta samalla kertoo myöskin terävällä kritiikillä”¹⁰. Westermarck esittää muistelmissaan hyvin samankaltaisen kuvan ensimmäisestä akateemisesta opettajastaan¹¹.

Hegeliläisyyden näennäinen voitto 1860-luvun lopussa ei siis ollut mikään erityisen merkityksellinen tapahtuma autonomian ajan filosofiassa. Se ei antanut asioille uutta suuntaa (tilaisuus siis *saattoi* jäädä käyttämättä), mutta ei se myöskään ollut mikään pysähtyneisyyden ajan alku.

Ajanjakso 1880-luvulta itsenäistymiseen oli kaikella tapaa uusien aatteiden aikaa, ja se onkin jännittävin ja mielenkiintoisin vaihe autonomian ajan suomalaisessa filosofiassa (arvio on tietenkin subjektiivinen). Muutos oli hyvin radikaali, kun filosofian ja empiirisen tutkimuksen raja muuttui epäselväksi; tai oikeastaan, kun filosofian sijaan alettiin tehdä empiiristä tutkimusta. Samankaltainen kehitys ei ole tuntematon ilmiö nykyäänkään, joten ajat voivat olla taas muuttumassa. Westermarckin ja sittemmin hänen oppilaidensa kohdalla tämä on ilmeistä. Käytännöllinen filosofia oli tuohon aikaan ja vielä myöhemminkin usein silkkää sosiologiaa tai uskontotiedettä, ja joku Rafael Karsten – käytännöllisen filosofian

professori, joka muun muassa tutki Perussa inkujen uskontoa – näyttää myöhemmin suhtautuneen kollegansa Eino Kailan ja tämän oppilaiden edustamaan loogiseen empirismiin täysin kielteisesti. Näissä asioissa voisi olla tutkittavaa.

Vähäsen Westermarckista

Filosofian ja empiirisen tutkimuksen yhteen kietoutumisesta päästään aiheeseen, joka ei *HPP*:ssä mielestäni saa osakseen riittävästi huomiota. Aikakauden tärkein suomalainen kontribuutio kansainväliseen filosofiaan oli epäilemättä Westermarckin moraaliteoria. Myös aika-laiset panivat sen merkille. Esimerkkinä mainittakoon G. E. Mooren *Etiikan peruskysymyksistä*, jonka luku moraaliarvostelmien objektiivisuudesta on kirjoitettu lähinnä silmällä pitäen Westermarckin ”subjektivismia”¹². Teorian *yksi* osa, se johon filosofit ja kriitikot ovat tavallisesti kiinnittäneet huomionsa, lausuu, että moraalien tai moraaliarvostelmien ”perustana” ovat tunteet (Westermarckin muotoilut vaihtelevat).

Kuten *HPP*:n luku Westermarckista hyvin osoittaa, teoriassa on kyse paljon enemmän kuin epämääräisesti muotoillusta subjektivismista. Westermarckin mielestä normatiivinen etiikka tieteenä ei ollut mahdollinen; tiede etsii totuutta, ja jotta normatiivinen teoria voisi sisältää tosia väitteitä, moraalisten arvojen pitäisi olla olemassa ihmismielestä riippumatta. Mutta yksikään moraalisten arvostelmien objektiivisuuden kannattaja ei ole onnistunut identifioimaan uskottavaa moraalisen totuuden ja epätoisuuden ratkaisijaa.¹³ Ollakseen tieteellistä etiikan on oltava deskriptiivistä, (laajasti ottaen) psykologista tutkimusta, jonka tavoitteena on moraalisten arvostelmien perustana olevan ”moraalisen tietoisuuden” analyysi ja selittäminen: tämän vakaumuksen Westermarck muotoili jo 1890-luvulla (*HPP*, 289). Etiikka ei tutki sitä, mikä on oikein, vaan sitä, minkä *ajatellaan* olevan oikein, ja sitä, miksi sen ajatellaan olevan oikein.

Etiikka on Westermarckille empiiristä tutkimusta, jonka pitää perustua laajaan tutkimusotteeseen. Toisaalta, kuten von Wright on todennut laajassa kirjoituksessaan Westermarckin moraalifilosofiasta, moraalien emootiope- rustaa koskevat väitteet sekä moraalikäsitteiden ja -arvostelmien sisällön erittelyt eivät ole tosiasioiden empiirisiä kuvauksia tai yleistyksiä vaan ”loogista analyysia”¹⁴. Yksinkertaistava jako normatiiviseen ja psykologiseen (empiiriseen) etiikkaan, von Wright toteaa, sai Westermarckin ”käsittämään väärin omien moraaliteorioittensa laadun”¹⁵. Analyttisen filosofin silmin tarkasteltuna Westermarck ei siis saavuttanut, niin kuin sanotaan, ”riittävää käsitteellistä selkeyttä”.

HPP:n Westermarck-jakson kirjoittanut Juhani Ihanus väittää, että ”Westermarckin teosten filosofiset analyysit [...] tekevät Westermarckin teorioista filosofisempia kuin ne olivat” (291). Yhtenä esimerkkinä Ihanus mainitsee juuri von Wrightin kriittiset huomautukset. Filosofi saattaa todeta, että Westermarckin mielenkiinto moraalitunteita kohtaan sai hänet ymmärtämään väärin etiikan

**”Ajanjakso 1880-luvulta
itsenäistymiseen oli kaikella
tapaa uusien aatteiden aikaa,
ja se onkin jännittävin
ja mielenkiintoisin vaihe
autonomian ajan suomalaisessa
filosofiassa.”**

teorioiden luonteen. Ihanus sen sijaan korostaa, että nimenomaan psykologinen näkökulma sekä sosiaalipsykologisten ja geneettis-psykologisten selitysten etsiminen on koko Westermarckin tuotannon läpäisevä piirre.

Nämä ovat tärkeitä huomioita. Olisin mielelläni nähnyt, että niille olisi kirjassa uhrattu hieman enemmän tilaa, sillä asia on mielenkiintoinen sekä sisällöllisesti että ongelmanasettelultaan. *HPP* ei toki ole mikään Westermarck-monografia, mutta pari lisäsivua Westermarckista olisi tuskin ollut liioittelua. Westermarckin teoriaa kommentoimassa ovat vaarana sekä anakronistinen perspektiiviharha että filosofinen pintapuolisuus. ”Kielianalyttiset” moraalifilosofit ovat epäilemättä katsoneet Westermarckin teoriaa vähintäänkin rajoittuneesta ja mahdollisesti kokonaan virheellisestä näkökulmasta. Onkin syytä kysyä, kuten Ihanus toisaalla tekee, ”mikä on voinut olla perustana Westermarckin tuotannossa ilmenevälle filosofisen ja käsiteanalyttisen problematiikan hämärtämiselle ja karttelulle”¹⁶. Ihanus itse esittää osittaiseksi selitykseksi sen, että Westermarck ei ollut filosofisesti erityisen sofistikoitunut eikä laaja-alainen. Väitteessä on varmaan perää, mutta pidän selitystä pintapuolisena. Haluaisin vähintäänkin kysyä, onko *aivan* varmaa, että Westermarckin perspektiivi asioihin tosiaan on tai että se omana aikanaan oli ei-filosofinen. Tunnetustihan Westermarck ei ollut ainoa filosofi, joka oli kiinnostunut jostakin, jota tavattiin kutsua moraalin alkuperäksi. Ehkä suomalaisella oli tähän

keskusteluun tarjottavanaan paitsi sisällöltään myös metodologisesti omaperäinen kontribuutio. En ole Westermarck-tuntija enkä tunne riittävästi tuon ajan moraali-filosofiaa, joten en osaa sanoa asiasta mitään rakentavaa. Kysymys voi nousta silkasta tietämättömyydestä, tai siihen voi olla olemassa yksinkertainen vastaus. Asiaa olisi kannattanut pohtia.

Filosofian historiaa ja aatehistoriaa

HPP on sekä filosofian historiaa että aate- ja oppihistoriaa. Painopiste on jälkimmäisessä, onhan kirja viimeinen nide sarjassa, joka käsittelee ”tieteen ja oppineisuuden historiaa” autonomian ajan Suomessa. Painotus saattaa olla syynä siihen, että kirjasta syntyvä vaikutelma on hiukan moniaineksinen eivätkä nämä ainekset mielestäni aina ole aivan tasapainossa

Perustelen väitettäni kvantitatiivisesti. Snellman vie miltei kolmasosan kirjan tekstisivuista (110 sivua), kun taas Westermarck, autonomian ajan tunnetuin suomalainen tiedemies, käsitellään 43 sivussa. Monialaisen Snellmanin kohdalla ei liene mielekästä rajoittua pelkän ahtaasti ymmärretyn *oppineisuuden* tarkasteluun, mutta yleisesti aate- ja oppihistoriallinen lähestymistapa saa aikaan sen, että lukija jää välillä kaipaamaan perinpohjaisempaa *oppien* erittelyä (viittaan äskeiseen Westermarck-esimerkkiin).

Oppihistoria on myös oppineiden käsittelyä. En silti ole täysin vakuuttunut, että sellaista aihetta kuin Wilhelm Bolinin toimintaa kaunokirjallisuuden ja teatterin parissa on syytä käsitellä niin laajasti kuin mitä kirjassa on nyt tehty. Bolinin kaltaisista ilmeisen värikkäistä hahmoista saa tietenkin viihdyttäviä anekdootteja, kuten sen, että hän näyttää inhonneen intohimoisesti Kaarlo Bergbomia sekä tämän Suomalaista teatteria ja sen oopperaosastoa (”suomenkielistä oopperahuijausta”) ja ylipäänsä kaikkia suomenkielisiä kulttuuririentoja (”nationalistista roskaa”).

Mutta kun Bolinin aikalaisista ”lotzelainen” Rein ja Reinin seuraaja Grotenfelt, joka osallistui aikansa uuskantilaiseen keskusteluun historian tutkimuksen filosofiasta, saavat osakseen vain kolmetoista ja kahdeksan sivua, en osaa pitää jakaumaa tasapainoisena, olivathan molemmat mukana myös monessa sellaisessa, mikä muistetaan ja useimmissa tapauksissa myös tunnetaan yhtä huonosti kuin Bolinin moninaiset harrastukset.

Otan vielä toisen esimerkin. Aatehistoriallinen perspektiivi selittää myös sen, että Otto Ville Kuusisen machilaista ja kylläkin ilmeisen terävää maisterintut-

kielmaa on nyt käsitelty varsin yksityiskohtaisesti (*HPP*, 331–334). Jos perusteena on, että Kuusisesta tuli myöhemmin kansainvälisesti merkittävä kommunisti, ei kirja kumminkaan sano mitään ilmeisestä oppihistoriallisesta kysymyksestä: muuttiko Machiin positiivisesti suhtautunut Kuusinen käsitystään neuvosto-Venäjälle siirtymään? Leninin tunnetusti ajatteli, ettei kunnan bolševikki voi olla machilainen, joten ehkä Kuusinenkin joutui tässä asiassa suorittamaan itsekritiikin. Tai sitten asia oli yhdentekevä 1920-luvun alun neuvosto-Venäjän sekavissa oloissa eikä siihen ollut myöhemminkään tarvetta palata. Kenties asiasta ei ole säilynyt kirjallisia todisteita, ja silloin siitä ei tietysti voi lausua mitään.

Olen esittänyt muutamia lievästi kriittisiä huomioita *HPP*:stä. Se on kuitenkin erinomaisen hyödyllinen ja siivistävä kirja, ovathan useimmat autonomian ajan suomalaiset filosofit meille pelkkiä nimiä, jos edes niitä. Kirja tarjoaa myös monia jännittäviä yksityiskohtia¹⁷. Se on käsitteäkseni myös luotettava hakuteos; muutamaa vuosilukua ja jotain vähäpätöistä detalia lukuun ottamatta en löytänyt huomautettavaa.

Viitteet

- 1 Kaila 1940/1992, 240.
- 2 Sama, 241.
- 3 Kaila 1941/1992 esittää joukon näitä kentäteoreettisia ”käännöksiä”. Aate- ja oppihistorian näkökulmasta, ks. esim. Manninen 1998.
- 4 Vrt. Manninen 1987, 176.
- 5 Vrt. Sama, 177.
- 6 Rein 1918, 281.
- 7 Ks. Kallio 2021.
- 8 Timosaari 2017, 29.
- 9 Tätä seikkaa sivuaa Manninen 1996, 19–27.
- 10 Grotenfelt 1918, 245–248.
- 11 Ks. myös *HPP*, 368–369.
- 12 Moore 1912/1965, luku III. Ks. Stroup 1982, 203.
- 13 Westermarck argumentoi normatiivisen etiikan mahdollisuutta vastaan *Ethical Relativity* -teoksensa kahdessa ensimmäisessä luvussa.
- 14 von Wright 1979, 308–309.
- 15 Sama.
- 16 Ihanus 1990, 215.
- 17 Sensaatioihin mieltynyt kirjoittaja olisi saattanut mainita, että Allan Törnudd, joka vuonna 1915 julkaisi pragmatismista artikkelin *The Journal of Philosophy* -lehdessä (*HPP*, 323), sekaantui myöhemmin omana aikanaan suurta huomiota herättäneeseen Turun Vartiovuorenmäen surmajuttuun; ks. Lahtinen 2020.

Kirjallisuus

- Grotenfelt, Arvi, Thiodolf Rein Filosofisessa Yhdistyksessä. Teoksessa *Juhlajulkaisu omistettu Th. Reinille*. Otava, Helsinki 1918, 240–253.
- Ihanus, Juhani, *Kadonneet alkuperät. Edward Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu*. Kirjayhtymä, Suomen antropologinen seura, Helsinki 1990.

- Kaila, Eino, Nykyajan henkinen tausta (1940). Teoksessa Kaila 1992, 229–243.
- Kaila, Eino, Romantiikka ja nykyaika. Snellmanin ’Idee der Persönlichkeit’ -teoksen satavuotismuiston johdosta (1941). Teoksessa Kaila 1992, 244–260.
- Kaila, Eino, *Valitut teokset 2: 1936–58*. Toimittanut ja johdannon kirjoittanut Ilkka Niiniluoto. Otava, Helsinki 1992.
- Kallio, Lauri, Thiodolf Rein, Hermann Lotze and the rise of empiricism in Finland. *Lychnos: Årsbok för Ide- och Lärdomshistoria*. Vol. 1, No. 1, 2021, 63–89.
- Lahtinen, Rauno, *Murhia ja hirmutekoja Turussa*. Kustannusosakeyhtiö Sammakko, Turku 2020.
- Manninen, Juha, *Dialektiikan ydin*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu 1987.
- Manninen, Juha, Ajatuksen laboratorio. Filosofisen yhdistyksen ensimmäinen puolivuosisata (1873–1925) dialogisen tiedonetsinnän kouluna. Teoksessa *Ajatuksen laboratorio. Filosofisen yhdistyksen pöytäkirjat 1873–1925*. Toim. Juha Manninen & Ilkka Niiniluoto. Suomen filosofinen yhdistys, Helsinki 1996, 7–32.
- Manninen, Juha, Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan? *Tieteessä tapahtuu* 8/1998.
- Moore, G. E., *Etiikan peruskysymyksistä* (1912). Teoksessa *Etiikan peruskysymyksistä*. Suom. Jaakko Hintikka. Otava, Keuruu 1965, 119–284.
- Rein, Thiodolf, *Muistelmia elämän varrelta*. Helsinki, Otava 1918.
- Stroup, Timothy, *Westermarck’s Ethics*. Meddelande från Stiftelsen för Åbo akademi forskningsinstitut, nr. 76. Åbo akademi, Turku 1982.
- Timosaari, Niina, *Edward Westermarck. Totuuden etsijä*. Gaudeamus, Helsinki 2017.
- von Wright, Georg Henrik, Piirteitä Edvard Westermarckin filosofiasta kehityksestä. Teoksessa *Aate ja maailmankuva*. Toim. Simo Knuuttila, Juha Manninen & Ilkka Niiniluoto. WSOY, Porvoo 1979, 277–319.